

הסוגיא התשיעית – דבר אחר (נג ע"ב)

משנה

מקום שנהגו להדליק את הנר בלילי יום הכפורים – מדליקין.
 מקום שנהגו שלא להדליק – אין מדליקין.
 ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים ועל גבי החולים.

תלמוד

- [א] תנא: בין שאמרו להדליק בין שאמרו שלא להדליק – שניהם לא נתכונו אלא לדבר אחד.
- [ב] דרש רבא, מאי דכתיב: ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ [ישעיה ס כא]? בין שאמרו להדליק בין שאמרו שלא להדליק – שניהם לא נתכונו אלא לדבר אחד.

מסורת התלמוד

[א] תנא בין שאמרו וכו' ראו תוספתא פסחים ג יז (מהד' ליברמן, עמ' 155). [ב] שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד וכו' ראו מגילה יב ע"א; סוטה לו ע"ב.

רש"י

מקום שנהגו להדליק את הנר בגמרא מפרש טעמא.

גמרא:

בין שאמרו להדליק אותן שנהגו להדליק והנוהגין שלא להדליק לא נתכוונו אלא לדבר אחד: להפריש עצמו ממשכבי אשה. האומרים להדליק, משום דאין אדם משמש מטתו לאור הנר. והאומרים שלא להדליק סוברים: כשהנר דולק, רואה את אשתו ומתאוה לה.

תקציר הסוגיא

לפי משנה פסחים ד ה ישנם מקומות שבהם נוהגים להדליק את הנר בערב יום הכיפורים וישנם מקומות שבהם לא. סוגייתנו מורכבת מברייתא ומדרשה של רבא על ישעיהו ס כא, ושתייהן עוסקות בטעם לכך. מסורות הנוסח של הפרק שימרו את הברייתא בשתי גירסאות שונות. מנייתוהנו עולה שהגירסא המקורית דמתה למקבילה שבתוספתא פסחים ג יז, ואילו הגירסא השנייה הושפעה מלשון דרשתו של רבא. בכתבי יד מאוחרים מצאנו תופעה הפוכה: לשון הדרשה של רבא הותאם ללשון הברייתא המקורית.

פירוש

סוגיא קצרה זו דורשת עיון מדוקדק בכתבי היד. יש כאן פילוג בין ענפי הנוסח, כדלקמן:

ענף מינכן 6	ענף וטיקן 125
תנא בין שאמרו להדליק בין שאמרו שלא להדליק שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד. ¹	תנא בין שאמרו להדליק ובין שאמרו שלא להדליק לא אמרו אלא משום דבר אחר.
דרש רבא מאי דכת' ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ בין שאמרו להדליק בין שאמרו שלא להדליק שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד.	דרש רבא ועמך כולם צדיקים בין שאמרו להדליק ובין שאמרו שלא להדליק לא נתכוונו אלא לדבר אחר. ²

ההבדל הבולט בין הענפים בא לידי ביטוי בברייתא הקצרה המובאת בראש הסוגיא [א]. כ"י וטיקן 125 גורס: "לא אמרו אלא משום דבר אחר", ואילו כ"י מינכן 6 גורס: "שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד". הבעיה כאן היא שדברים דומים נאמרו בסמוך על ידי האמורא רבא שדרש את ישעיהו ס כב: "ועמך כולם צדיקים וכו', כדי להוכיח שבין אם נוהגים להדליק נר בערב יום הכיפורים בין לאו, "לא נתכוונו אלא לדבר אחר/אחד". בכל הנוגע למימרת רבא עצמה אין שינויים מהותיים בין עדי הנוסח. נקודה נוספת הראויה להתייחסות כאן היא נוסח הברייתא בתוספתא פסחים ג יז (מהד' ליברמן, עמ' 155): "כשאמרו מדליקין וכשאמרו אין מדליקין, לא אמרו אלא מפני הרגל דבר אחר".³

לפנינו סוגיא של תורת ארץ ישראל ושל תורת בבל, ובסוגיות מעין אלו השאלה היא אם השפיע מקור חיצוני על הבבלי לאחר העריכה או שמא המקור הבבלי גרס כמו המקור הארץ ישראלי ועבר שינויים בבבל. המקור הארץ ישראלי בסוגיא זו הוא כאמור תוספתא פסחים ג יז. התוספתא דומה מאוד לגירסת כ"י וטיקן 125 בברייתא, אם כי עדיין קיים הבדל בין "משום דבר אחר" (בכ"י וטיקן 125) לבין "מפני הרגל דבר אחר" (בתוספתא, כ"י וינה). בכתבי היד של הבבלי מופיעים שני שינויים לעומת המובא בתוספתא, הראשון בברייתא והשני במימרא של רבא. בברייתא ישנה הבחנה ברורה בין כתבי היד: מצד אחד גורסים כ"י וטיקן 125, קולומביה וענלאו: "לא אמרו אלא משום דבר אחר", ומצד שני, כ"י מינכן 6, וטיקן 134, אוקספורד, מינכן 95, וטיקן 109 ולונדון גורסים: "שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד".⁴ לעומת זאת, בנוגע למימרת רבא ישנה הסכמה

1 כך גורסים רש"י, פסקי הרא"ש, ספר המאורות, פסקי רי"ד, ספר המכתם וספר ראבי"ה. רבינו חננאל מסכם: "ושניהם לטובה נתכוונו" (מהד' מצגר, עמ' קכג). המאירי (מהד' קליין, עמ' קצג) כותב: "ופירשו בגמרא שכלם לדבר אחד מתכוונים".
 2 כ"י קולומביה גורס כאן: "לא אמרו אלא משום דבר אחר". השוו הלכות גדולות (מהד' הילסהיימר, כרך א, עמ' 325), הגורס בדברי רבא: "לא אמרו אלא משום דבר אחר". וראו להלן.
 3 כך במהדורת ליברמן על פי כ"י וינה של התוספתא (עמ' 155). וראו חילופי הנוסח שם ומה שכתב ש"י פרידמן עליהם ועל פירוש הביטוי "דבר אחר" בספרו תוספתא עתיקתא, עמ' 377-379.
 4 כ"י בהמ"ד 1608, ששון ודפוס ונציה גורסים: "שניהם לדבר אחד נתכוונו". גירסא זו אינה אלא עיבוד ופיתוח של גירסת ענף מינכן 6. וראו בהערה הבאה.

כללית בין הענפים, אף כי בכ"י קולומביה ובהלכות גדולות מופיעה בדברי רבא אותה גירסא כמו בברייתא.

קיימות שתי אפשרויות להסבר התפתחות הגירסא כאן. נראה שהכל תלוי בהבנת כוונתו של רבא. השאלה היא אם הוא רק מספק אסמכתא להלכה קיימת בברייתא וחוזר עליה בלשון המקור או שמא הוא מביא אסמכתא ומביע את הרעיון בלשונו שלו. לפי האפשרות הראשונה, על נוסח הברייתא והמימרא להיות זהים, אולם לפי האפשרות השנייה הוא הביע את הרעיון בצורה שונה, כפי שבאים הדברים לביטוי בנוסח כ"י וטיקן 125.

אם השתמש רבא בדרשתו בלשון הברייתא הרי שהלשון שבכ"י מינכן 6 מקורי ובענף השני משתקפת הגדה של המסרנים/גרסנים על פי התוספתא. לפי הסבר זה, שני הענפים גרסו במקור הדברים: "שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחר/אחד", גם בברייתא וגם במימרא, אבל בענף וטיקן 125 השוו לתוספתא ושינו את לשון הברייתא כדי להתאימו ללשון התוספתא. לכן שינו את הסגנון אבל לא הוסיפו את הביטוי הזר 'הרגל דבר אחר' וגם לא שינו ברישא 'בין שאמר' ל'כשאמר', שהרי הסגנון 'בין שאמר' נוח ופשוט יותר מאשר 'כשאמר'. אחר כך קיבל בשלושת כתבי יד הלשון המלא: "שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד", צורה פשוטה עוד יותר, בסגנון: "שניהם לדבר אחד נתכוונו".⁵ לשון זה מחליף את הלשון 'לא ... אלא' המסורבל למשפט פשוט וחיובי. אם כן, הגירסא המקורית בבבלי משתקפת בכ"י מינכן 6, ונוסח וטיקן 125 מושפע מן התוספתא. עם זאת, אפילו לפי טענה זו, ההשפעה התרחשה בשלב קדום באופן יחסי, שהרי גירסא דומה שרדה גם בשני כתבי היד מתימן. אבל בכתבי יד התימניים מופיע שלב מאוחר יותר בפיתוח הנוסח. מסרני הנוסח בתימן הוסיפו והתאימו את מימרת רבא לברייתא בלשונה המוגה. זהו אפוא שלב מאוחר יותר בפיתוח ההגהה שהתרחש בענף, והראיה לכך היא כ"י וטיקן 125, שבו נותרה גירסא כמעט זהה לזו המופיעה בכ"י מינכן 6.

אולם יותר הגיוני לדעתי לטעון ההפך, דהיינו: הצורה המקורית של הברייתא בבבלי היא כצורתה בכ"י וטיקן 125 ודעמיה, והמקור החיצוני הארץ ישראלי הוא ההוכחה לנוסח הקדום יותר.⁶ לפי זה, הגירסא בברייתא בבבלי היתה במקורה: "לא אמרו אלא משום דבר אחר", ורבא חזר על אותו רעיון במילותיו הוא: "שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד/אחר". ודווקא דברי רבא הם הגורם לשינוי בענף מינכן 6 מתוך מגמה של הרמוניזציה, שהיא מסימני ההיכר של עיבוד מאוחר.⁷ קצת סימוכין לכך ניתן למצוא בעובדה שבבבלי מופיעות שתי מימרות שלהן צורה דומה, האחת במגילה יב ע"א בשם רבא: "אמר רבא: שניהן לדבר עבירה נתכוונו", והאחרת בסוטה לו ע"ב בשם רבי יוחנן: "מלמד ששניהם לדבר עבירה נתכוונו". דומה שלשון רבא השפיע על הברייתא המופיעה אצלנו, וגרסנים שינוהו כדי להתאימה (את הברייתא) למימרא. ניתן להוסיף שהפעול 'נתכוונו' בצורת עבר רבים אינו מופיע כלל במשנה או בתוספתא ומופיע בבבלי הנדפס כארבע עשרה פעמים, כולן בפי אמוראים, חוץ ממימרא אחת של התנא הבבלי רבי נתן.⁸ לפי זה, כ"י וטיקן 125 הוא השריד היחיד לגירסא המקורית, ובענף מינכן 6, גירסת המימרא השפיעה על הברייתא. בכתבי היד התימניים ובהלכות גדולות התרחשה תופעה הפוכה, ולשון הברייתא השפיע על המימרא, אולם נוסח כתבי היד התימניים עדיין משקף את השלב האחרון בהתפתחות הנוסח.

5 זו הגירסא בברייתא בכ"י בהמ"ד 1608, ששון, ודפוס ונציה, אבל במימרת רבא הכל גורסים: "שניהם לא נתכוונו אלא", וזו אפוא דוגמה נוספת לכלל (בלשוני) 'לשון ראשון מגיהים, לשון אחרון לא תמיד זוכרים'. כלומר, במקרים רבים מגיהים הסופרים את לשון הסוגיא בהופעתו הראשונה של ביטוי מסוים אבל אינם מקפידים להגיה כך בעקביות לאורך הסוגיא כולה. ולשון ראשון מושפע גם ממימרות רבא (מגילה יב ע"א) ורבי יוחנן (סוטה לו ע"ב), ראו בהמשך.

6 ראו ש"י פרידמן, "התהוות", עמ' 94, ד"ה אין שם.

7 ראו ש"י פרידמן, השוכר את האומנין, עמ' 100.

8 סנהדרין קט ע"א: "תניא רבי נתן: כולם לשם עבודה זרה נתכוונו".



קטע כריכה בולוניה Archivio di Stato Fr. ebr. 439

דף אחד מקבוצה של דפים הנמצאים בספרייה למסכתות שונות
העמודה השמאלית מקבילה בדפוסים שלנו לדפים פ ע"א-פ ע"ב
והימנית לדפים סז ע"א-סז ע"ב